

ВІДГУК
офіційного опонента на монографію
ШАФ Ольги Вольтівни
«ГЕНДЕРНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІРИКИ
XX СТОЛІТТЯ. Київ: ВЦ «Просвіта», 2019. 608 с.»,
подану до захисту для здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук
за спеціальністю 10.01.01 – українська література

Феміністично-гендерні літературознавчі студії в Україні в останні три десятиліття займають чималу частку досліджень, є популярними, продуктивними, а головне – і досі перспективними. Це й зумовлює актуальність монографії Ольги Шаф, особливо якщо врахувати вагомі аргументи здобувачки ступеня доктора наук про те, що феміністично-гендерні праці за об'єкт аналізу в абсолютній більшості обирали епічні твори, інколи – драматичні й майже повністю оминали лірику. О. Шаф згадує й ту незначну кількість наукових праць, в яких ідеться про окремі аспекти виявів фемінності/маскулінності в ліричних текстах, ґрунтовно характеризує їх. Однак це винятки, які лише підтверджують правило: системного гендерного прочитання української лірики у вітчизняному літературознавстві досі не було. На цьому тлі монографія Ольги Шаф вигідно вирізняється глибиною, всебічністю й багатоаспектністю прочитання української лірики XX століття (а заодно і XXI-го) крізь призму гендерних студій.

Здобувачка чітко і повно визначає об'єкт, мету і завдання дослідження. На особливу увагу заслуговує структурована ґрунтовність викладу теоретико-методологічної бази наукової праці та її методології. Так само лише повагу викликає апробація результатів монографії-дисертації. Це стосується і значної кількості наукових конференцій, на яких Ольга Вольтівна виголошувала доповіді за темою роботи, й, особливо, кількість публікацій (дві монографії, 35 статей). Вражає монографія також і кількістю використаних джерел. Текст дослідження переконує, що всі ці джерела не є нагромадженням якомога більшого їх масиву заради того, аби лише вразити читачів, а активно залучаються до аналізу, вони ретельно опрацьовані

здобувачкою, навіть якщо інколи тільки згадуються в переліку тих чи тих праць на підтвердження окремих тез.

Без гіперболізації та зайвої скромності (дуже часто дисертантам важко знайти необхідний баланс) Ольга Шаф визначає наукову новизну власної наукової праці. Хоча у певний момент виникає відчуття нечіткості: дисертантка у першому і другому реченні зазначає, що ж вона здійснила у монографії «уперше у вітчизняному літературознавстві», а от надалі незрозуміло, чи положення теж розроблені та сформульовані «уперше», чи вони «доповнені», «уточнені», «розвинуті» тощо.

Певні запитання виникають щодо хронологічних меж роботи. Навіть перелік прізвищ поетів у визначенні об'єкта дослідження, а тим більше – рясне їх цитування у науковій праці свідчать, що чимало з них репрезентують ХХІ століття, тому дивно, що заважало здобувачці майже механічно зазначити в назві монографії, що йдеться про лірику «ХХ–ХХІ століття». Натомість складається враження, що українська лірика середини ХХ ст. слабо представлена у дослідженні. Викликано це передусім тим, що Ольга Шаф аналізує «гендерно-психологічні аспекти лірики» в синхронії. Мабуть, цікавим був би і діахронічний аналіз, динаміка змін протягом ХХ–ХХІ століття. До честі дисертантки, час від часу вона подає окремі аргументовані міркування з цього приводу, хоча це не входило до мети і завдань її монографії, яка і без того є чималою за обсягом та інформаційною насиченістю.

Монографія відзначається структурованістю викладу матеріалу і результатів дослідження, логічною продуманістю переходу від одних положень до інших, їх взаємозв'язком, відсутністю непотрібних повторень тощо. Монографічний жанр, на відміну від класичної дисертації, дав можливість суттєво збільшити обсяг роботи, однак у монографії не зустрінемо переливань із пустого в порожнє, кожна сторінка наукової праці високоінформативна, кожне положення дисертантки є необхідним у роботі, його відсутність суттєво збіднила би дослідження, порушила би його структуру.

О. Шаф ґрунтовно пропрацювала текст власної монографії, очевидно, неодноразово її перечитуючи, зокрема і сигнальні примірники надрукованої монографії. Про це свідчать неодноразові зазначення у тексті, що про ті чи ті тези вже йшлося чи буде йтися в такому-то підрозділі чи на такій-то сторінці. Це ще раз підтверджує думку про чіткість і стрункість структури монографії, яка не визнає розлогих відступів від основної лінії дослідження. Ще одне підтвердження такої думки – система значної кількості посторінкових посилань, інколи доволі осяжних, які теоретично аргументують окремі положення монографії, зазначають рівень і напрями розроблення окремих проблем у літературознавстві, психології, соціології, культурології тощо, поглиблюють аналіз, указують на побічні аспекти дослідження певних проблем і свідчать про всебічне і ґрунтовне опрацювання наукових праць, вільне володіння теоретичними й емпіричними знаннями, науковим інструментарієм, про доречне їх залучення до аналізу текстів (зокрема й наукових) та інтерпретації творів. Ці посилання інколи відволікають від основного тексту монографії, але вкотре дають змогу не порушувати канву цього основного тексту, не відволікати від послідовного логічного ланцюга викладу тез і положень.

Системність і логічність дослідження в монографії знаходять вияв також у схильності Ольги Шаф до ледь не декартівського класифікаторства і дефініціювання. Так, дисертантка постійно наводить у теоретичному й історіографічному перших двох розділах різні відмінні, інколи – протилежні, позиції, концепції, тези науковців, методологій, теорій тощо. Читач монографії може самостійно обирати найближчу, найадекватнішу з них, проте дисертантка і сама не уникає чіткої визначеності стосовно того, яка точка зору для неї найближча (це особливо помітно на тлі того, як окремі науковці дуже часто наводять перелік різних позицій і концепцій, виявляючи власну ерудованість, але всіляко уникають висловити особисту думку з цього приводу). Тому в монографії періодично зустрічаємо власні чіткі й належно виокремлені дефініції здобувачки.

Так само Ольга Шаф послідовно структурує результати дослідження за пунктами, підпунктами, детально аналізує й аргументує кожне положення. Для прикладу можна взяти початок другого розділу і перший його підрозділ. Спочатку дисертантка визначає типи і вияви маскулінності й фемінності (фемінінності). Після цього дає власне визначення понять «маскулінність» і «фемінінність». Далі О. Шаф подає характеристику фемінності («фемінінності») й маскулінності як поетологічних категорій. Після цього послідовно, з зазначенням конкретних рис, подаються форми, способи вияву ідентичності митця в епосі, драмі й ліриці, певні їх етапи. Характеризуються складники фемінної/ маскулінної ідентичності. Надалі йдеться про маргінальну маскулінність поета-чоловіка, залежність поетки від маскуліного типу, гетерогенність фемінних («фемінінних») ідентифікаційних стратегій.

Прагнення до всебічності, різноаспектності аналізу спонукає Ольгу Шаф також розглянути кореляцію між віком поета/ поетки із гендерною (само)ідентифікацією чи андрогінністю, наочно підтвердивши, що найяскравіше маскулінність/ фемінінність виявляється у творах, написаних митцями в репродуктивному віці. А завершується підрозділ 2.1. чітким викладом, за мірою важливості й різних рівнів вияву, рис маскуліного, а потім «фемініного» психогендерного профілю, що вже саме собою є вагомим внеском у вітчизняне літературознавство.

Або ж візьмемо підрозділ 4.1. Концептуалізація материнської фігури в маскулінній/ фемінінній ліричній свідомості крізь призму едипової психоматриці. Спочатку йдеться про маскуліне письмо: обожнювання образу матері, його сакралізація і глоризація, що втілюються у послідовно характеризовані вияви образів Наджінки, Аніми, культу Мадонни, Богоматері тощо. Акцентується увага на гармонійних стосунках матері й сина у ліриці українських поетів різних періодів ХХ століття. Продовженням цих стосунків стають горе матері за загиблим сином, турбота про нього. Зворотним боком таких стосунків стає і туга за померлою матір'ю.

На противагу до цього, фемінінність характеризується почуттям провини доньки перед матір'ю. Проте дуже часто ліричне «я»-донька декларує душевний зв'язок із

матір'ю, її наслідування (аналогічне явище в наступному підрозділі буде відзначене стосовно ідейно-духовної спорідненості маскулінності «я»-поета з батьком). Здобувачка вбачає таке майже ідилічне розв'язання Едипового комплексу результатом нашарування культурних впливів і цінностей. Не оминає О. Шаф у цьому контексті й образ бабусі. Підсвідомі ж вияви Едипового комплексу, глибоко притлумлені, час від часу прориваються в латентних негативних почуттях до матері.

Певне протистояння з матір'ю неминуче зроджується у прагненні сепарації від матері як утвердження маскулінності чи в маскулінних мотивах платонічного кохання. Також продуктивними в українській ліриці є образи матері-землі, матері-Батьківщини, матері-природи, різні варіації яких всебічно аналізуються в підрозділі. Отже, отримуємо кластерно «розкладені», до дрібних виявів, усі спостережені варіанти взаємин матері/ сина, матері/ доньки, а спостережено їх чимало в результаті опрацювання велетенського масиву текстів.

Дуже важливо, що за деревами дисертантка не випускає з поля зору лісу, класифікаторство не є самоціллю заради класифікаторства. О. Шаф не забуває про неповторність кожного ліричного твору. Наводячи ті чи ті їх фрагменти як приклади, ілюстрації, вона усвідомлює, що ці фрагменти, а тим більше – цілі твори завжди значно ширші за ілюстроване положення, тому періодично акцентує увагу на їх багатогранності, пов'язаності в них різних виявів гендреного психотипу, відчитує інколи навіть протилежні їх аспекти, а головне – розглядає фемінні й маскулінні мотиви, образи, мовні форми тощо у нерозривному зв'язку з формозмістом усього твору.

Прагнення точності, чіткості у дефініціях, термінології призводять до того, що Ольга Шаф детально розглядає спільності й відмінності між поняттями жіноча, фемінна, фемінінна література (творчість), феміністична, феміноцентрична література. Кожне з них має свої відтінки значень, є потреба їх належно розмежовувати, однак експерименти з новотворами штибу «фемінінний» видаються не зовсім доречними (напрошується аналогія за таким самим принципом розрізняти колінний суглоб і

«колінінну» пов'язку). Однак якщо дисертантка, услід за окремими теоретиками гендеристики, вважає за доречне чи доконечне вживати цей термін на окреслення певних значень, відмінних від значень, пов'язаних із терміном «фемінний», то час від часу буду його використовувати (чи відтворювати, посилаючись на монографію) у відгуку і я. Як це робив на попередніх сторінках, беручи поняття «фемінінний» у лапки.

Із перших сторінок монографії здобувачка вказує на відмінність її наукової праці від попередніх феміністичних і гендерних досліджень, насамперед українських, значна частина яких, «усе ще перебуваючи в методологічному “полоні” феміністичної критики, з підозрою ревізує творчість чоловіків-авторів і з симпатією ставиться до жіночої творчості, яку слід “захищати”, “виправдовувати”, “обороняти” від патріархатно налаштованої критики» (с. 15). «Натомість гендерний підхід до прочитання літератури повинен бути *паритетним* щодо рецепції маскулінності/фемінінності та *аполітичним* <...>» (с. 16). Щоправда, О. Шаф, видається, несвідомо залишається у полоні традиційних, патріархатних уявлень, коли постійно вживає опозиції «маскулінність/ фемінінність» (на сотні її використань здобувачка лише двічі «ризикнула» написати її у вигляді «фемінінність/ маскулінність»), «батько/ мати», «син/ донька» тощо лише в такій послідовності компонентів. Компенсуючи цю «несміливість» О. Шаф, у відгуку постійно варіюю дві форми подання цих опозицій.

Ще одне теоретичне підставове положення монографії Ольги Шаф – відмова від вузькосоціологічного тлумачення гендеру, розглядаючи його як синтез біологічного, лінгвістичного, психоаналітичного і культурного вимірів. Тому біологічний чинник займає дуже вагомe місце у гендерному прочитанні української лірики ХХ–ХХІ ст., особливо у третьому розділі. Однак здобувачка так само погоджується з науковцями-попередниками і чітко дотримується положення, що створене жінкою письмо і жіноче письмо (як і створене чоловіками та чоловіче письмо) – поняття нетотожні. Тому вона неодноразово визначає вияви маскулінності у ліриці поеток (наприклад, у Ліни Костенко) і, навпаки, вияви фемінінності у творчості поетів.

Натомість, відштовхуючись від того, що фемінінність/маскулінність у ліриці значно важче відчитати, ніж у епосі чи драматургії, на рівні підтекстів, натяків, алюзій, мимовільних обмовок, дисертантка приходиться до аргументованої й логічної думки, що найпродуктивнішим буде саме психоаналітичний вимір відчитання маскуліності/фемінінності в ліричних текстах, який поєднується з вимірами біологічним, лінгвістичним, культурним. Психоаналіз тексту, ще й ліричного, – справа непроста, дуже часто перебуває на межі припущень, тому варто відзначити аргументованість результатів і висновків «практичної» частини монографії. Інколи Ользі Шаф допомагає багата еротично-сексуальна уява (насамперед це стосується третього розділу), однак результати цієї уяви доречними пазлами вкладаються в систему аргументації, доводів та умовиводів.

Дисертантка, однак, не є «заручницею» психоаналітичної й міфопоетичної теорії. Передусім для неї важливим є інтерпретований твір, тому час від часу вона наводить аргументи на користь того, що ліричні тексти можуть суперечити класикам психоаналізу (наприклад, із положеннями фройдизму не узгоджуються численні приклади любові матері-героїні як до сина, так і до доньки: «Є підстави твердити, що З. Фройд помилявся й *материні любов і ніжність не залежать від статі дитини*» (с. 341)). Отже, за домінування психоаналітичного виміру, в кожному конкретному випадку обирається найбільш відповідний рівень відчитування маскуліності/фемінінності.

Ще одна важлива теза монографії – констатація ідеологізаційної основи гендеристики на Заході та опертя вітчизняних гендерних студій переважно на аналіз тексту, тому не випадково за одну з основ власної методології в монографії О. Шаф визначає дисертацію Олександри Сизової. Як і дискурс-аналіз, коригований персонологічною методологією, психологічну теорію функціоналізму тощо. У підсумку перші два розділи можна вважати вагомим, системним і завершеним окремим дослідженням, яке давало би підстави Ользі Шаф претендувати на шифр 10.01.06 – теорія літератури, на яку вона, однак, чомусь не «замахнулася».

Не менш цінними, системними, всебічними і важливими є результати третього – п'ятого розділів монографії. Варто відзначити, що здобувачка не обмежується одним-двома прикладами, а часто наводить їх цілий перелік, знаходить майже для кожної цитати свої нюанси і відтінки, які взаємодоповнюються, відтак майже кожен наведений приклад отримує аргументований коментар. У цьому Ользі Шаф суттєво стають у нагоді висококваліфіковані знання теорії лірики як літературного роду, версифікації, історії української (як і зарубіжної) лірики.

Монографія відзначається вмілим викладом складного для сприйняття матеріалу. Цей виклад не є спрощеним, насичений термінологією, не поступається науковою точністю і скрупульозністю на користь популяризаторству, однак і не є термінологічним жонгливанням і вправлінням. Хід думки, аргументації послідовний, без зайвих відхилень. Чи не єдина вада мовно-стилістичного оформлення – значна кількість росіянізмів. Так, після слова «піднаготну» (с. 7) на першій сторінці Вступу закрився переляк: а що ж буде далі? На щастя, цей переляк не отримав підтвердження на наступних сторінках роботи, хоча росіянізми таки трапляються вряди-годи в тексті монографії: «складові» (с. 9), «світомоделюючої» (с. 10, 12), «теоретико-методологічну базу складають праці» (с. 10), «виключно» (с. 17), «рефлексуючої» (с. 19), «в злегка іронічному ключі» (с. 21) та ін., використання безприйменникових словосполучень («їй притаманні», «протилежні поняттю», «властиве чоловіцтву», «притаманну й жінкам» – усі приклади зі с. 20), часто вживане слово-покруч «виокреслити» як синтез «виокремити» й «окреслити» тощо. Це значною мірою компенсується вмінням будувати речення, зокрема і розлогі, зі значною кількістю сурядних і підрядних частин, належно дотримуватися узгоджень і пунктуації, яка додатково розставляє акценти і належно сегментує текст.

Монографія Ольги Вольтівни Шаф «Гендерно-психологічні аспекти української лірики ХХ століття» засвідчила високий фаховий рівень авторки, увела її до числа провідних вітчизняних літературознавців, відзначається вагомістю внеску в гендеристику, системністю, всебічністю й аргументованістю проведеного аналізу й

отриманих результатів, повністю відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Кабінетом Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р, а її авторка заслуговує на присвоєння наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література.

Офіційний опонент

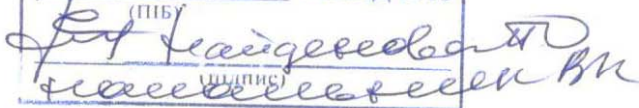

М.С. Васюків,

доктор філологічних наук,
професор, професор кафедри
журналістики і нових медіа
Київського університету
імені Бориса Грінченка

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
Ідентифікаційний код 02136554

ВЛАСНОРУЧНИЙ ПІДПИС
Васюків М.С. ЗАСВІДЧУЮ

(ПІБ)

(ПІПИС)

